

ИЗЛОЖЕНИЕ ЛЕНИ ЖЫЙЫМЫ.

БИРИНЧИ КЛАС.

Къышда.

Къыш гелди. Сувукълар къыстады. Гиччи кёллер бузлады. Яшлар чана чапдылар. (10 сёз).

Соравлар:

1. Йылны къайсы заманы гелди?
2. Къышда не болду?
3. Гиччи кёллеге не болду?
4. Яшлар не этдилер?

Къыйын сёзлер: къыстады, гиччи, чана чапдылар,

Язбашда.

Чакъ исилешди. Къарлар ириди. Авлакълар, бавлар яшыл опуракъ гийди. Юртда къызгын иш башланды. (13 сёз).

Гъ а з и р л и к и ш:

Йылны нечик заманлары бола?

Сиз йылны къайсы заманларын сюесиз?

Соравлар:

1. Чакъ нечик болду?
2. Нелер ириди?
3. Авлакълар, бавлар не этди?
4. Юртда не башланды?

Къыйын сёзлер: исилешди, опуракъ.

Анализ: «Яшыл опуракъ гийди» деген сёзлер мунда нени англата?

Кёмек эте.

Язда совхозда иш кёп бола. Бизин юртда юзюм оьсдюрюле. Школада загьмат бригада кьурула. Бригада юзюм жыя. (16 сёз).

Соравлар:

1. Язда совхозда нечик иш бола?
2. Бизин совхозда не оьсдюрюле?
3. Школада не кьурула?
4. Бригада не эте?

Къаз.

Бизин бир къазыбыз бар. Къазны биз аявлап сакълайбыз. Хоншуларыбыз къазгъа тамаша болалар. Къазда бир башгъача оьктемлик бар. Гиччи яшлар бизин къаздан кьоркъалар. (23 сёз).

Соравлар:

1. Бизин небиз бар?
2. Биз къазны нечик сакълайбыз?
3. Хоншуларыбыз къазгъа не болуп кьарайлар?
4. Къазда башгъача не бар?
5. Гиччи яшлар къаздан не этелер?

Къыйын сёзлер: хоншуларыбыз, башгъача, оьктемлик.

Бойнакъ.

Къаравулчуну Бойнакъ деген ити бар. О, тилин де чыгъарып, салкъында ятып бола. Яшланы арекден сеслери чалына. Бойнакъ сююнют кьулакъларын тургъуза, кьуйругъун силлей. (21 сёз).

Соравлар:

1. Къаравулчуну неси бар?
2. О салкъында нечик ятып бола?
3. Арекден кимлени сеслери чалына?
4. Бойнакъ сююнют не эте?

Къыйын сёзлер: сююнюп, силлей.

Тюлкю.

Тюлкю – къыр гъайван. Тюлкюню териси къыйматлы бола.

Адамлар тюлкюге ав этелер. Тюлкюде гъилла кёп бола. (16 сёз).

Соравлар:

1. Тюлкю нечик гъайван?
2. Тюлкюню териси нечик бола?
3. Адамлар тюлкюге не этелер?
4. Тюлкюде не кёп бола?

Къыйын сёзлер: къыйматлы, гъилла.

Пил.

Зоопаркгъа машин булан бичен гелтирдилер. Машин канавгъа тюшюп батды. Кёмекге пилни чакъырдылар. Пил, башы булан теберип, машинни канавдан чыгъарды. (20 сёз).

Лакъырлашыв:

1. Зоопаркда къайсы гъайванлар бола?
2. Пил нечик гъайвандыр?
3. Биченни неге алып геле болгъан?

Соравлар:

1. Машин булан биченни къайда алып гелдилер?
2. Машин къайда тюшюп батды?
3. Кёмекге нени чакъырдылар?
4. Пил машинни канавдан нечик чыгъарды?

Къыйын сёзлер: зоопарк, канав.

Къурдашлар.

Мурат мишиги Мурканы ва ити Иртышны кѣп сюе. Олар оъзлер де бек уллу къурдашлар. Гъар гюн Мурат оланы экевюн де бирче ашата, ойната, кириндире. (25 сѣз).

Соравлар:

1. Мурат нелени кѣп сюе?
2. Олар оъзлер нечик къурдашлардыр?
3. Гъар гюн Мурат оланы экевюн де бирче не эте?

Къыйын сѣзлер: Иртыш (бизин ватанны уллу оъзенлерини бирисини аты экени англатыла).

Ватаныбыз.

Бизин Ватаныбыз – Дагъыстан. Дагъыстанны халкълары башгъа совет халкълар булан дослукъда, тенгликде яшай. Дагъыстан деген сѣз тав эли деген маънаны бере. Дагъыстанны тавлары да, тюзлери де, денгизи де бар. (30 сѣз). **Соравлар:**

1. Бизин ватаныбыз къайсы элдир?
2. Дагъыстанны халкълары башгъа совет халкълары булан нечик яшай?
3. Дагъыстан деген сѣз не маънаны бере?
4. Дагъыстанны нелери бар?

Къыйын сѣзлер: тенгликде, маънаны.

Эсги темирлер.

Ташлангъан эсги темирлени пайдаландырма бола. Оланы иритип, янгы автомобиллер, тракторлар ва башгъа машинлер эте. Охувчулар эсги темирни жыялар. Эсги темирни жыйывда бизин класс биринчи ерни алды. (28 сѣз).

Соравлар:

1. Эсги темирлени не этмеге бола?
2. Олардан не эте?
3. Эсги темирлени ким жыя?

4. Бизин клас темир жыйывда неченчи ерни алды?

Батыр ва Кюлбай.

Батыр атына мине, давгъа гете. О Ватанын душманлардан сакълай. Кюлбай буса тавгъа къачып гете. Дав битгенде байрам бола. Кюлбай байрамгъа бары да халкъдан алда геле. (28 сѣз.)

Соравлар:

1. Батыр негер мине, къайда гете?
2. О Ватанын кимлерден сакълай?
3. Кюлбай къайда къача?
4. Дав битгенде не бола?
5. Байрамгъа бары да халкъдан алдын ким геле?

Тюз языв: Кюлбай деген сѣзде **ю** гъарпны язылышы ва айтылышы.

**ГЕЗИГИ АЛЫШДЫРЫЛГЪАН ЖУМЛАЛАРЫ БУЛАНГЪЫ ТЕКСТЛЕРДЕН ИЗЛОЖЕНИЕ
ЯЗЫВ.**

Янгур.

Кёкню булут япды. Кёк кёкюреди. Гючлю янгур явду. Сонг чакъ ачылды. (11 сёз.)

Текст, жумлаланы гезиги алышынып, доскагъа язылгъан, масала, шу кюйде: Гючлю янгур явду. Кёк кёкюреди. Сонг чакъ ачылды. Кёкню булут япды. (Доскадагъы текст ябулгъан).

Учитель текстни охуй, сонг соравагъа гёре анализ эте:

Кёкню не япды?

Сонг не болду?

Не явду?

Янгурдан сонг не болду?

Текст бирдагъы охула ва шулай сораулар бериле:

1. Хабарда нече жумла бар?

2. жумлаланы гезигин алышдырмагъа яраймы?

Учитель доскадагъы текстни ача, къайсы жумладан сонг къайсы гелегени токъташдырыла ва изложение доскагъа языла.

Терек.

Гюзде терекни япыракълары саргъайды. Сонг япыракълар бир-бирлетип тюшмеге башлады. Къышгъа таба терек яп-ялангъач болуп къалды. (16 сёз).

Яздагъы, гюздеги, къышдагъы тереклени суратлары (шолай тереклер бар суратланы къолламагъа ярай) класда илине.

Текст шу гезикде доскагъа язылгъан:

1. Сонг япыракълар бир-бирлетип тюшмеге башлады.

2. Гюзде тереклени япыракълары саргъайды.

3. Къышгъа таба терек яп-ялангъач болуп къалды. (Доскадагъы текст ябулгъан).

Къыйын сёзлер: япыракълар, бир-бирлети, яп-ялангъач.

Бёрю.

Бёрю агъачлыкъларны ичи булан бара болгъан. Бирден огъар этни ийиси гелген. Бёрю этни ийиси гелеген якъгъа багъып чапгъан. Гъали эт ашарман дегенде, бёрю къапгъунгъа тюшюп къалгъан. (26 сёз).

Доскада язылгъан кюю:

1. Бёрю агъачлыкъларны ичи булан бара болгъан.
2. Бирден огъар этни ийиси гелген.
3. Гъали эт ашарман дегенде, бёрю къапгъунгъа тюшюп къалгъан.
4. Бёрю ийис гелеген якъгъа багъып чапгъан.

Учитель текстни охуй ва шулай анализ эте: Бёрю къайда бара болгъан? Бёрю ийис гелеген якъгъа багъып неге чапгъан? Бёрюню эсинде не болгъан, о негер тюшюп къалгъан?

Текст бирдагъы керен охула. Сонг учитель доскадагъы текстни ача. 3 – 4-нчю жумлаланы ерлери алышынгъларны токъташдырыла. Тюзленген текст доскагъа ва тетрадлагъа языла.

Къыйын сёзлер: этни, къапгъун.

Улакъ.

1. Улакъ Шамаву терегини бутакъларын ашай тура эди. 2. Шамав барып улакъларны тайдырды. 3. Огъар урмагъа сююп, юмуругъун бурнуна багъып элтди. 4. Улакъ къоркъуп гёзлерин юм-ач этип йиберди. 5. Шамав, дагъы этме деп, улакъларны башын сыйпады. (29 сёз).

(И. Керимовгъа гёре).

Хабарын айтмакъ учун сораулар:

1. Шамав улакъларны неге тайдыра?
2. Шамав улакъларгъа не этмеге сюйдю?
3. Шамав улакъларгъа неге урмады?
4. Шамав, улакъларны башын сыйпап, не деп айтды?

Хортма.

Муна, денгизде хортма юзе. Хортма – дюньяда инг уллу гъайван. Ону авзуна 30 – 40 адам минеген къайыкъ сыя. Тек хортманы тамагъы тар бола. Сувну уьстюне чыкыгъанда хортманы башындагъы тешикден фонтан болуп сув ата. (33 сёз).

Гъазирлик иш гысапда фонтан атып турагъан хортманы суратына гёре гиччирек лакъырлашыв оьтгериле.

Ортакълашып изложение язмакъ учун сораулар:

1. Хортма нечик гъайвандыр?
2. Ону уллулугъу неден гёрюне?
3. Сувну уьстюнде хортма бар ер арекден нечик билине?

Къыйын сёзлер: хортма, фонтан.

Осман агъав.

1. Осман агъавну уьч оьрдени бар. О давда болгъан ишлени къужурлу хабарлай. Бир керен тавларда Осман агъав топну тюеге сюйретип бара болгъан. 2. Тюе пленге тюшген немец офицерни гёрген. Яхшы тюкюрюгюн жыйып, офицерни бетине шамп деп тюкюрген. Тюе шолай яман тюкюреген гъайван чы дагъы! (34 сёз). (М. Сулимановгъа гёре).

Лакъырлашыв:

1. Тюелер нечик гъайванлардыр? (Сураты гёрсетиле).
2. Олар адатлы гъалда къайда яшай?
3. Осман агъав тюеге нени сюйрете?
4. Немец офицерни гёргенде тюе не эте?

Къыйын сёзлер: немец офицерни.